

čárky všude, jindy je naopak nenapíše nikde – jako by byli na štíru s rozlišováním věty a slovního výrazu, tedy skutečné věty a pouhé větné části. Výsledkem jsou pak třeba i paradoxy (čárka je napsána tam, kde být nemá, a naopak není tam, kde být má):

– Věř, synu, že je cennější mít dobré jméno, než veliké bohatství... (E. Hudečková, *Bratříček Golem*, 1993, str. 20). x ...že mít dobré jméno je cennější než veliké bohatství.

– Teď dálno pis ještě dospává než ho vzbudí, aby nás informoval... (R. Brautigan, *Expres Tokio–Montana*, 1994, str. 178). x Teď dálno pis ještě dospává, než ho vzbudí...

– Je velice diskutabilní, zda náš reálný sektor... se skutečně přizpůsobuje tak rychle jako je tomu v případě sektoru finančního (LN 28.4.95, *České republiky hrozí nebezpečí silné koruny*). x ...tak rychle, jako je tomu...

Právě takovýto paradoxní systém shledáváme v překladu knihy J.M. Simmela *Divím se, že jsem tak veselý*, 1994: čárky najdeme tam, kde být nemají, a nejsou tam, kde mají být.

– Žít spravedlivě bylo těžší, než kdykoli předtím. Ale bylo to také důležitější, než kdykoli předtím (str. 38). x Žít... bylo těžší než kdykoli předtím; bylo to také důležitější než kdykoli předtím.

– Představuji si, že smrt je zajímavější, než takovýhle život (str. 82). x ...smrt je zajímavější než takovýhle život.

– Bylo to mnohem statečnější, než zůstat jako ostatní (str. 146). x ...mnohem statečnější než zůstat...

– Protože se přibližují mým ideálům víc, než jakékoli jiné hnutí (str. 169). x ...se přibližují mým ideálům víc než jakékoli jiné hnutí.

A opačně:

– Letí (bomby) rychlostí třikrát větší než jakou se Země otáčí na rovníku (str. 95). x ...rychlostí třikrát větší, než jakou se Země otáčí...

Stejně to „funguje“ u spojky jako:

– U nich to bylo zrovna tak, jako u nás (str. 171). x ...zrovna tak jako u nás.

Jinak se zařídil *Bratříček Golem* Evy Hudečkové: před než je zpravidla všude čárka, před jako zase není čárka nikde.

– Dobrý nápad má větší cenu, než stádo ovcí (str. 15). x ...má větší cenu než stádo ovcí.

– Teď mě nezajímá nic jiného, než ta holka... (str. 34) – x Teď mě nezajímá nic jiného než ta holka...

– ...teď se stala obyčejnou pradlenou, služkou, která si nezaslouží nic lepšího, než hrubé zacházení (str. 40). x ...která si nezaslouží nic lepšího než hrubé zacházení.

– Vypadali, že jdou spíš z velkého flámu, než z mimořádného výkonu služby (str. 47). x ...spíš z velkého flámu než z mimořádného výkonu služby.

– ...to mu dělalo větší radost, než bůhvíjaký mamon (str. 21). x ...větší radost než bůhvíjaký mamon.

A naopak u jako:

– ... obracel k ní polekané oči, tak temné jako by se do nich snášela noc... (str. 54). x ...oči, tak temné, jako by se do nich snášela noc...

– ...tvářil se tak provinile jako by za ten neúspěch mohl (str. 96). x ...tak provinile, jako by za ten neúspěch mohl.

– „Ráda bych ti něco dala!... Z lásky!“ řekla jako by se za to styděla... (str. 112). x ...řekla, jako by se za to styděla.

– „...Ten chlapec se chová jakoby ten obchod byl jeho!“ (str. 24; tady je navíc jakoby psáno dohromady místo odděleně). x Ten chlapec se chová, jako by ten obchod byl jeho!

Asi neuškodí, zopakujeme-li si ještě jednou poznávací znamení vět y (již o něm zde byla řeč na str. 87): je jím tzv. u r č i t é sloveso, tj. časovane slovesné tvary. Je možné, že toto si právě neuvědomují autoři nepatřičných čárek před spojkou než ve větách se slovesem v infinitivu, tedy v n e u r č i t é m tvaru slovesném, který větu nezakládá – jde jen o větnou část:

– ...zachraňovat morčata a bílé myšky před krvelačnými výzkumníky je viditelnější a méně nebezpečné, než bránit bezmocné důchodce, terorizované místním gangem (Story č. 47/95, *Tak nevím*). x ...méně nebezpečné než bránit bezmocné důchodce...

– Ovšem takto vymezený úkol je mnohem vágnější, než úkol přistát na tom a tom letišti (LN 16.3.95, *Těžký život ekonomů*). x ...mnohem vágnější než úkol přistát... – Čárky jsou tu nadbytečné.

(Sl. 108, LtN č. 12/96)

2. ČÁRKA PŘED NĚKTERÝMI SOUŘADICÍMI SPOJKAMI A SPOJKOVÝMI VÝRAZY

Problémy čárky před spojkou a

Velké množství čárek v y n e c h a n ý c h v souvětích dnešní psané češtiny má na svědomí souřadící spojka a. (Čárku před spojkou a sleduji jen v souvětích; čárky před dalšími souřadícími spojkami a spojkovými výrazy probírám též ve větě jednoduché.) Je to docela pochopitelné; ona si totiž tahle spojka žádá zvláštní zacházení: v zásadě (tj. při její prvotní, s l u č o v a c í funkci) se před ní čárka n e p í š e, jindy se však naopak p s á t m á, a mnohdy je možný o b o j í způsob. – Lze se pak divit tolika chybám?

Základní pravidlo o kladení čárky v souřadných souvětích je pro spojku *a* formulováno vlastně v záporu: **čárku k l a d e m e mezi souřadně spojené věty, a to jak hlavní, tak i vedlejší, n e j s o u - l i spojeny spojkami *a, i, nebo, ani* s významem prostě slučovací.** Pro naše potřeby si to zformulujeme také obráceně, kladně: **j s o u - l i souřadně spojené věty spojeny spojkami *a, i, nebo, ani* s významem prostě slučovací, čárku před nimi n e k l a d e m e.** – Naše úvahy se budou pohybovat v rámci tohoto pravidla, přičemž nás bude především zajímat v y n e c h á v á n í náležité čárky před spojkou *a*, které patří k nejčastějším interpunkčním chybám vůbec.

Jestliže se *a* uplatňuje jakožto souřadící spojka s l u č o v a c í, tj. jestliže pouze k sobě věty p ř i ř a z u j e (coby znaménko „plus“), aniž by naznačovala jakýkoli vztah mezi nimi, pak vlastně funkce této spojky v jistém smyslu odpovídá funkci interpunkční čárky. V tom případě by samozřejmě čárka před takovým *a* majícím shodnou funkci byla nadbytečná, a také se tam n e p í š e (srov.: *Chlapec se vrátil domů, pohlál si se psem a napsal si úkoly*), – pokud ovšem „do toho něco nepříjde“. Nejčastěji do toho přijdou věty vedlejší: *Chlapec se vrátil domů, pohlál si se psem, který na něj už čekal u vrátek, a napsal si úkoly*. Tedy: do souřadného slučovacího souvětí se „vmísí“ závislá (vedlejší, vložená) věta, a ta, jak je známo (i z předchozího oddílu této knížky), musí být o b o u s t r a n ě oddělena čárkami. Jenže: druhá z dvojice čárek ohraničujících závislou větu se tak ocitá před spojkou *a* ve funkci slučovací, tedy tam, kde se podle pravidla čárka nepíše. Takže tu nastává jakýsi střet zájmů, a v něm vítězí pravidlo o oboustranném oddělování vložených (závislých) vět čárkami. – Tak je to v teorii, teď se podívejme na praxi – ta je poněkud jiná:

– ...hru koupil v obchodě ve městě přítel, který byl u mne na návštěvě a já věděl, že mě do ní dřív nebo později zatáhne (R. Brautigan, *Expres Tokio–Montana*, 1994, str. 151). x ...hru koupil... přítel, který byl u mne na návštěvě, a já věděl, že... – A tamtéž:

Říkám japonsky řidiči, kam mě má zavézt a vyrážíme (str. 20). x Říkám japonsky řidiči, kam mě má zavézt, a vyrážíme.

Podobných dokladů jsou spousty i u J.M.Simmela, *Divím se, že jsem tak veselý* (1994):

– Večer zůstával Schröder sám v laboratoři, která už nešla uklidit a na stolech, nepopsatelně přecpaných přístroji..., se pokoušel vyřešit úkol (str. 32). x Večer zůstával Schröder sám v laboratoři, která už nešla uklidit, a na stolech, nepopsatelně přecpaných přístroji..., se pokoušel vyřešit úkol.

– Hostinský zapnul velké černé rádio, počkal, až se ozvaly první taktly

pomalého valčíku a zase odešel (str. 286). x Hostinský... počkal, až se ozvaly první tóny pomalého valčíku, a zase odešel.

– Hlasatel oznámil, že vysílání bude přerušeno a doporučil posluchačům, aby si naladili přijímače na jiné vlnové délce... (str. 10). x Hlasatel oznámil, že vysílání bude přerušeno, a doporučil posluchačům, aby...

– Slíbila si, že se za zajatce pomodlí a posilněna tímto zbožným předsevzetím kráčela spěšně dál (str. 16). x Slíbila si, že se za zajatce pomodlí, a posilněna... kráčela spěšně dál.

A ještě dva příklady z Lidových novin:

– Komunistické straně Čech a Moravy hrozí, že bude muset vyklidit budovu v ulici Politických vězňů, kde sídlí její Ústřední výbor a navíc ještě zaplatit nájem za čtyři roky využívání objektu (LN 7.3.95). x KSČM hrozí, že bude muset vyklidit budovu v ulici Politických vězňů, kde sídlí její Ústřední výbor, a navíc ještě zaplatit nájem...

– Páni v dumě na Malé Straně opraví zákon, aby nás Čičikov svými firemními kejky nepopuzoval a bude po románu (LN 14.1.95, Čičikov a ministrův bratr). x Páni... opraví zákon, aby nás Čičikov... nepopuzoval, a bude po románu.

Ano, tady všude se čárka před spojkou *a* psát měla, jenže se nepsala. V y n e c h á v á n í této povinné čárky je, jak už jsme si připomněli, jedním z nejčastějších interpunkčních prohřešků.

Zopakujme si to ještě jednou: Ve všech citovaných příkladech máme jeden jediný typ vynechané čárky před spojkou *a*: mezi souřadně spojenými větami je umístěna věta závislá (vedlejší), a jako taková musí být oboustranně oddělena od svého sousedství čárkami. Někteří chybující namítanou, že to je v rozporu s poučkou o *a* ve funkci slučovací, před kterýmžto *a* se čárka naopak nepíše. Těm můžeme odpovědět (třeba jim to bude lépe vyhovovat), že povinná čárka před *a* je vlastně primárně čárka **za** vedlejší větou, která se shodou okolností ocitla před *a*. Nu, a když někdo zapomene (neumí) napsat čárku za vedlejší větou vsunutou do souřadného souvětí slučovacího, pak z á r o v ě ň zapomněl (neumí) napsat čárku před spojkou *a*. Ale může to být ještě složitější: mnohý pisatel ví, že má za vedlejší větou napsat čárku, ale zároveň ví, že před *a* ve funkci slučovací se čárka nepíše. Pokud toto dilema vyřeší nenapsáním čárky, dopustil se chyby. **Pravidlo o povinném oddělování vět vedlejších od hlavních, podřazených od nadřazených... je silnější**, a tak tu čárku před *a* prostě psát musíme.

V následujících třech sloupcích si ukážeme, že vynechání čárky před *a* nebývá tak neškodné jako v příkladech, které jsme probírali dnes.

(Sl. 89, LiN č. 22/95)

Dvojnácnosti jako důsledek vynechání čárky před *a*

Tentokrát si nad vynechanými interpunkčními čárkami trochu zažertujeme – ovšem s vědomím, že stále častější výskyt těchto chyb rozhodně k smíchu není.

Přehlídku absentujících čárek zahájí citát z osvědčeného překladu Brautiganova *Expresu Tokio–Montana* (1994, str. 29):

– *Na další stanici vystoupil člověk, který seděl přede mnou a uvolnil tak místo.* Souvětí si v této podobě přímo řká o vtipkování, např.: ten vystoupivší člověk uvolnil místo tím, že seděl před panem Brautiganem? atd. atp. V důsledku toho, že byla zanedbána povinnost ohraničit vedlejší větu přívlaskovou *kteřý seděl přede mnou, a uvolnil tak místo*, se zcela proměnila „gramatika“ tohoto souvětí, porušily se časové i odkazové vztahy, a potažmo ovšem byla postižena i obsahová stránka. Samo souvětí patří k tomu typu případů, jemuž jsme se věnovali v předchozím sloupku: dvě věty souřadně spojené slučovací spojkou *a* (*Na další stanici vystoupil člověk a uvolnil tak místo*) jsou „přerušeny“ vedlejší větou, a protože ta musí být zleva i zprava opatřena čárkami, má ta koncová čárka povinně setrvat i před slučovací *a*. Jestliže tam čárka („díky“ překladatelů, popř. korektorů...) není, vzniká nám vlastně nové, jen formálně slučovací, značně zmatečné spojení vět: ...*kteřý seděl přede mnou a uvolnil tak místo.* – Takovéto následky vynechání čárky jsou umožněny stejnopodmětovostí všech zúčastněných vět. Jindy je předpokladem vzniku dvojsmyslu stejnotvarost slovesných přísudků vztahujících se k různým podmětům:

– *Lidové léčitelé připisují někdy rostlinám účinky, které nemají a mítí nemohou a používají je proti všem nemocem* (Kalendář *Léčivé byliny* 1995). Opět se nad (chybou vzniklým) slučovacím souvětím (*účinky*), *kteřé nemají a mítí nemohou a používají je proti všem nemocem* můžeme zlomyslně ptát, o kom/o čem že je tu vlastně řeč. Přísudková slovesa jsou shodně ve 3. osobě množného čísla a v čase přítomném, vztahují se však k dvěma různým podmětům. Náležitá podoba souvětí bude *Lidové léčitelé připisují někdy rostlinám účinky, které nemají a mítí nemohou, a používají je proti všem nemocem.*

– *Většinou vidí (lidé ve vězení) jen to, že jim někdo ublížil a nevidí, že si to přivodili sami* (LN 7.4.95). Tady se ten původní příběh prostřednictvím zapomenuté čárky a stejnotvarosti (zde jde dokonce o tvarovou homonymii: *nevidí* je jednak tvar 3. osoby jednotného čísla, jednak tvar 3. osoby množného čísla) obsahově promění téměř v příběh absurdní: ublížil jim

jakýsi „někdo, kdo nevidí, že si to přivodili sami“. Správně mělo být *většinou vidí jen to, že jim někdo ublížil, a nevidí, že si to přivodili sami.*

Rodilý Čech si s tímto změtením kolem čárky chybějící před spojkou *a* poradí a spíše se nad vzniklými dvojsmysly – nesmysly zasměje, jenže co chudák cizinec, nedisponující českým jazykovým povědomím?

Ale závěr by měl vyznít trochu veseleji, že? Vezmeme-li v potaz výše uvedené předpoklady vzniku inkriminované dvojnácnosti, můžeme si podobná souvětí ze žertu (avšak jen ze žertu, prosím!) vyrobit i sami. Třeba: *Učitel celou hodinu zkoušel, aby nás potrestal za ten hanlivý nápis na tabuli a skoro všem dal pětku.* Jak že jsme to mysleli? Že nás učitel zkoušel (proto), aby nás potrestal a aby skoro všem dal pětku? To by tedy byl pěkně zlomyslný pedagog! Bude to zřejmě jinak: úmyslně jsme udělali chybu a vynechali čárku před *a* (neboli za vedlejší větou účelovou), takže jsme spáchali dvojnácnost, umožněnou stejnopodmětovostí všech vět. Ted to napravíme: *Učitel celou hodinu zkoušel, aby nás potrestal za ten hanlivý nápis na tabuli, a skoro všem dal pětku.* Tedy: do středu souřadného slučovacího souvětí *Učitel celou hodinu zkoušel a skoro všem dal pětku* se vetřela vedlejší věta účelová (proč nás zkoušel? Aby nás potrestal...), a pokud ji neukončíme čárkou a neoddelíme tak od druhé půle souvětí *a skoro všem dal pětku*, vyrobíme falešně souřadné slučovací souvětí *aby nás potrestal... a (aby) skoro všem dal pětku.*

(Sl. 90, LiN č. 24/95)

Absence čárky před *a* nedovolí přesně chápat smysl věty

Neomluvitelná je chybná nebo sporná interpunkce tehdy, jestliže závažně pozmění nebo znejasní smysl vyjádření. Dva případy takové „škodlivé“ absence čárky před *a* si uvedeme.

První citát je z článku o dr. Garettovi, lékaři, který je jako jeden z hlavních viníků volán k odpovědnosti za hromadnou infekci virem vyvolávajícím AIDS; ještě nedávno však dostal řád Čestné legie za zásluhy o zdravotnictví.

– *Celá Francie se s pohoršením dívá na to, jak doktor Garetta nosí na přelíčení rozetu legie na klopě a ptá se, kdy budou povoláni ministři zdravotnictví z roku 1983 socialista Hervé a tehdejší ministerský předseda Fabius* (LN 14.7.92, *Francouzská krize důvěry*). Souvětí uvedené v této podobě znamená, že se to ptá doktor Garetta. Podle smyslu článku lze však důvodně předpokládat, že se ptá celá Francie. V tom případě by před spojkou *a* (ve spojení *a ptá se*) mělo být rozdělovací znaménko, čárka: *Celá*

Francie se s pohoršením dívá na to, jak doktor Garetta nosí na přelíčení rozetu legie na klopě, a ptá se, kdy...

V tomto souvětí (pokud platí, že tam je chybná interpunkce) je opět porušena zásada, kterou už poněkolkáté připomínám, totiž že věta vložená do jiné věty musí být z obou stran oddělena čárkou; tu druhou čárku, a to před spojkou *a*, zde postrádáme. Protože se však přihodilo, že sloveso ve větě vložené má s h o d n é rozhodující mluvnické kategorie (3. osobu, jednotné číslo, přítomný čas: *nosí*) jako sloveso ve výchozí větě (*dívá se*), může se sloveso ve větě následující (*ptá se*) vztahovat jak k podmětu věty výchozí (*Celá Francie*), tak k podmětu věty vložené (*doktor Garetta*). Odtud pak ta možnost dvojího výkladu, i nemožnost stoprocentně rozhodnout, který z nich je správný, i když to víceméně tušíme. Rozhodující úlohu má v takovýchto případech právě náležitá interpunkce, která vytváří jasné hranice vložených vět a neumožňuje dvojznačnost.

A náš druhý příklad:

– *Dělal* (poručík) *to, co považoval za svou povinnost, aniž o tom přemýšlel a říkal si, že existují horší věci než pomáhat lidem ohroženým smrtí* (J.M.Simmel, *Divím se, že jsem tak veselý*, 1994, str. 258). – Jak to s tím poručíkem vlastně bylo? Říkal si, že existují horší věci než pomáhat lidem, nebo si to neříkal? Nevíme, zda čárka před *a* byla zamýšlena (*Dělal to, co považoval za svou povinnost, aniž o tom přemýšlel, a říkal si, že...*), avšak z nějakých důvodů opomenuta, nebo zda tu vůbec zamýšlena nebyla (ve smyslu *...aniž o tom přemýšlel a aniž si říkal, že...*). – V tomto případě celkem o mnoho nejde, pouze neumíme spolehlivě rozhodnout o smyslu věty; leckdy by však takováto možnost záměny *ano* za *ne* mohla být dramatická, ba mohla by vést i k (politické) zápletce. (Jeden takový případ probereme příště.)

(Sl. 21, LtN č. 33/92)

Absence čárky před *a* obrátila smysl výroku v pravý opak

Vyjádření inzerované v nadpisu vypadá takto:

– *V této situaci se zdá, že koalice dnes hraje na české šachovnici s bílými figurkami. Sebevědomí jí nechybí – nečekala na úterní výsledek dohodovacího jednání ve Federálním shromáždění k zákonu o zániku federace, odmítla pozměňující návrhy opozice, která se snažila poněkud kostrbatě učinit usnesení sobě stravitelné a o referendu odmítá vůbec diskutovat* (LN 21.11.92, *Kontinuita*). x *... (koalice) odmítla pozměňující návrhy opozice, která se snažila poněkud kostrbatě učinit usnesení sobě stravitelné, a o referendu odmítá vůbec diskutovat.* – Vida, co zmůže jedna chybějící

čárka (za slovem *stravitelné*): připraví naši opozici o její (až do schválení zákona o zániku federace) hlavní zbraň, tj. o boj za referendum, a nelítostně jí přiřkne zcela opačné chování „koaliční“, tj. odmítání o referendu vůbec diskutovat. – Dnes ještě všichni víme, že tu jde je n o absenci interpunkčního znaménka; ale už za pár let by z toho třeba studentk historie mohl mít, chudák, zamotanou hlavu...

(Ze sl. 36, LtN č. 50/92)

Čárka před *a* když, *a* kdyby, *a* protože...

Dnes nás čeká další typ souřadných slučovacích souvětí, kde se velmi často vynechává čárka před spojkou *a*:

– *Zůstali jsme úplně sami a když jsme brečeli vzteky a opuštěností, nikdo to neviděl* (J.M.Simmel, *Divím se, že jsem tak veselý*, 1994, str. 126). x *Zůstali jsme úplně sami, a když jsme brečeli vzteky..., nikdo to neviděl.*

– *Pod očima měl modravé kruhy a když se na sebe podíval do zrcadla, rozplakal se...* (E. Hudečková, *Bratříček Golem*, 1993, str. 33). x *Pod očima měl modravé kruhy, a když se na sebe podíval do zrcadla, rozplakal se...*

– *Přivezl jsem si z Ameriky 586 stránkovou knihu o Grouchovi už jako starém pánovi a kdykoli potřebuji nějakou společnost, čtu si v ní* (R. Brautigan, *Expres Tokio–Montana*, 1994, str. 175). x *Přivezl jsem si... knihu o Grouchovi už jako starém pánovi, a kdykoli potřebuji nějakou společnost, čtu si v ní.*

Opět – jako v několika předchozích sloupcích – jde o souvětí, kde je mezi dvěma větami souřadně spojenými slučovací spojkou *a* umístěna věta vedlejší; nyní tu však máme rafinovanější variantu, čárka jaksi „klame tělem (pozicí)“. Závislá věta je vložena do věty řídicí tentokrát až za spojkou *a*, takže příslušná čárka by se vlastně měla psát rovněž za tímto *a*, neboli před spojkou podřadicí uvozující tu závislou vedlejší větu (*Zůstali jsme úplně sami a, když jsme brečeli vzteky a opuštěností, nikdo to neviděl*), jenže to by se tak velice lišilo od mluvené podoby, že se tu už od dávného dávná zřejmě psaní přizpůsobuje řeči mluvené a čárka se p ř e - s o u v á před *a*. Tedy: *Zůstali jsme úplně sami, a když jsme brečeli vzteky a opuštěností, nikdo to neviděl.* – Sluší se ještě podotknout, že žádný problém s čárkou před *a* nevznikne, jestliže nejprve „proběhnou“ obě hlavní věty souvětí slučovacího, a věta vedlejší bude připojena na konec druhé z nich (nikoli na její začátek): *Zůstali jsme úplně sami a nikdo (to) neviděl, když jsme brečeli vzteky a opuštěností.*

Dopřejme si ještě několik příkladů absentující čárky, abychom předved-

li různé podřadicí spojky. Širokou škálu jich zahrnuje již citovaný *Bratříček Golem* Evy Hudečkové.

– „Udělej na mne á, drobečku!“ požádala ho s tím nejroztomilejším úsměvem a jak na ni otevřel ústa, strčila mu ruku do krku a vytáhla rybí kost (str. 109). x ...požádala ho s... úsměvem, a jak na ni otevřel ústa, strčila mu ruku do krku...

– Přeběhli Karlův most, kolem Klementýna zamířili na Josefov a ještě než se setmělo, byli na místě (str. 105). x ...zamířili na Josefov, a ještě než se setmělo, byli na místě.

– K němu se nikdy tak přátelsky nechovala a i když byla velmi milá a pozorná, byl si jist, že pro ni neznamená vůbec nic (str. 28). x K němu se nikdy tak přátelsky nechovala, a i když byla velmi milá a pozorná, byl si jist...

– Pak za sebou uslyšel tlumený dupot, chtěl utéci, ale nohy ho neposlouchaly a ať se snažil sebevíc, nemohl se hnout z místa (str. 89). x ...chtěl utéci, ale nohy ho neposlouchaly, a ať se snažil sebevíc, nemohl se hnout...

– Z plamenů vylétl vítr a než se pánové nadáli, vynesl je až pod Mosteckou věž (str. 38). x Z plamenů vylétl vítr, a než se pánové nadáli, vynesl je...

– Pozhasínal v jeho pokoji všechna světla a než odbily zvony na Svatém Mikuláši jedenáctou, vypravil do větrné noci dva pacholky... (str. 38). x Pozhasínal... všechna světla, a než odbily zvony... jedenáctou, vypravil...

Z překladu Simmelovy knihy také ještě alespoň jeden ze značného množství dokladů:

– Zdi byly zčernalé a protože stavení nemělo krov, bylo na několika místech vidět stropem zatažené nebe (str. 137). x Zdi byly zčernalé, a protože stavení nemělo krov, bylo... vidět... nebe.

Nesmím však zapomenout na *s u b v a r i a n t u* – taktéž velice frekventovanou –, kdy čárka se před *a* dostává jednak oním přesunem, o kterém jsme právě mluvili, jednak už tam je „na svém místě“ ze známých konstrukčních důvodů (ukončuje závislou větu) – jde tedy o jakousi dvojčárku. Jestliže ji vynecháme, dopouštíme se hned dvojí chyby najednou.

– ...tenhle sloupek čte celá řada lidí, kteří se mnou polemizují o mých názorech a když se s nimi sejdu, máme si o čem povídat (Programový týdeník TV DUHA č. 14/95, str. 26). – A takto by vyhlíželo přesné „očárkování“: ...tenhle sloupek čte celá řada lidí, kteří se mnou polemizují o mých názorech, a, když se s nimi sejdu, máme si o čem povídat. Což by sotva kdo takhle vyslovil, a vůbec by to působilo jaksi přemrštěně. Patrně proto se – rovněž odedávna – čárka před podřadicí spojkou vypouští a zůstávají spojení ..., a když...; ..., a kdyby...; ..., a jakmile...; ..., a protože... apod.), a čárka uzavírající předchozí vedlejší větu má pak vlastně

dvojí funkci: zakončuje jednu vedlejší větu a zároveň uvádí vedlejší větu další. Takže náš příklad měl mít čárky takto: ...tenhle sloupek čte celá řada lidí, kteří se mnou polemizují o mých názorech, a když se s nimi sejdu, máme si o čem povídat. – A poslední citát:

– Pan Měchura vyjeveně koukal, ani ho nepohoršilo, že mu čarodějnice z ničeho nic tykala a kdyby neměla ty hnusné drápy, snad by jí byl ze samého obdivu i ruku políbil (E. Hudečková, *Bratříček Golem*, str. 80). x ...ani ho nepohoršilo, že mu čarodějnice z ničeho nic tykala, a kdyby neměla ty hnusné drápy, snad by jí byl... i ruku políbil.

(Sl. 91, LiN č. 26/95)

Čárka před *a* proto, *a* přesto, *a* dokonce...

Čárce před spojkou *a* jsem věnovala už čtyři (předchozí) sloupky; ale ještě mnohé zbývá probrat. Zatím jsme se zabývali vlastně jen případy, kdy se čárka před *a* klade jaksi druhotně, „z vyšší moci“ – proto, že se „do věci“ vložila závislá věta. Tentokrát se zaměřím na (ne)používání čárky před některými souřadícími spojovacími výrazy (před víceslovnými spojkami), jejichž součástí je spojka *a*: *a proto*, *a tak*, *a přesto*, *a přece*, *a dokonce*. (Pochopitelně neuvádím všechny spojkové výrazy tohoto typu – pouze ty, v nichž se nejčastěji chybí.) Čárka se před nimi zásadně p í š e, a to proto, že (jako celek) vyjadřují j i n é než slučovací vztahy (tedy např. vztahy důsledkové, přípustkové, stupňovací). Tato zásada se však v mnohých současných textech valně nerespektuje – často čteme souřadná „neslučovací“ souvětí, kde čárka chybí:

– *To Rebeka věděla a proto před ním většinu nepříjemností tajila...* (E. Hudečková, *Bratříček Golem*, 1993, str. 41). x *To Rebeka věděla, a proto před ním většinu nepříjemností tajila.* – *Osiřel ve třinácti letech, příbuzné měl staré a nemocné a tak se o sebe musel postarat sám* (tamtéž, str. 19). x ...*příbuzné měl staré a nemocné, a tak se o sebe musel postarat sám.*

Tré ukázek z překladu knihy J.M.Simmela, *Divím se, že jsem tak veselý*, 1994:

– *Byla to neurčitá touha a proto byla všeobecná* (str. 131). x *Byla to neurčitá touha, a proto byla všeobecná.*

– *Tereza Reimannová hledala slova, žádná ji nenapadla a tak sklíčeně zmlkla* (str. 226). x ...*hledala slova, žádná ji nenapadla, a tak sklíčeně zmlkla.*

– *Neznali se a přesto si pomáhali* (str. 206). x *Neznali se, a přesto si pomáhali.*

A samozřejmě nemohu opomenout alespoň jednu ukázkou z nevyčerpa-

telného zdroje všelikého chybování, z překladu knihy R. Brautigana *Expres Tokio-Montana*, 1994:

– *Nedovedl si nic takového představit a proto skočil z okna* (str. 61). x *Nedovedl si nic takového představit, a proto skočil z okna.*

Poslouží nám i denní tisk:

– *Firma Clear's Group se tváří jako nejlepší a dokonce popírá, že by snad existoval jiný zájemce o nemocnici* (LN 3.7.95, *Homolka opět na scéně*). x *Firma Clear's Group se tváří jako nejlepší, a dokonce popírá, že by snad existoval jiný zájemce o nemocnici.*

– *Svaz však zatím potřebuje podporu širokých řad doktorů a tak jim tuto skutečnost (= že je nadbytek lékařů) příliš neservíruje* (LN 10.6.95). x *Svaz... potřebuje podporu širokých řad doktorů, a tak jim tuto skutečnost příliš neservíruje.* – *Stát tedy bude muset buď zvýšit sazby pojistného na důchody (či jiné daně), nebo se bude muset na výplatu důchodů zadlužovat a tak neschopnost řešit včas budoucí sociálně ekonomické problémy zaplatí drazé příští generace* (LN 26.6.95). Absence čárky před důsledkovým spojovacím výrazem *a tak* tu čtenáře vyruší z plynulé četby, je silně matoucí: očekáváme zcela jiné pokračování, nějak ve smyslu *...nebo se bude muset na výplatu důchodů zadlužovat a tak (svou) neschopnost řešit*. Při prvním přečtení tu *a tak* mylně interpretujeme rozděleně, jako slučovací spojku *a* a zájmené příslovce *tak*, tj. „tím způsobem“. Pokud by před *a tak* byla čárka, k té mylné interpretaci by nemohlo dojít a my bychom správně pochopili, že jde o důsledkový spojkový výraz s významem „a tudíž“: *... (stát) se bude muset na výplatu důchodů zadlužovat, a tak neschopnost řešit včas... problémy zaplatí drazé příští generace.*

(Sl. 92, LtN č. 28/95)

Čárka před *a ten*, a také

Z mluvnické zásady, že se v prostě slučovacím (sou)větném vztahu nepíše před spojkou *a* čárka, lze mimo jiné vyvodit i to, že v slučovacích vztazích, které jsou jiné než prostě (čistě) slučovací, se čárka psát může. Příklady je na to celá řada a tvoří jakousi škálu.

Tradiční začátek klasických českých pohádek bývá:

– *Byl jednou jeden král a měl tři syny.*

– *Byl jednou jeden král a ten měl tři syny.*

– *Byl jednou jeden král, a ten měl tři syny.*

V prvním a druhém případě je spojení vskutku čistě, prostě slučovací. V případě třetím, s čárkou před *a*, je zvýrazněn intonační předěl, a odkazo-

vací zájmeno *ten*, které bylo přítomno už v předchozí variantě, nabývá zde na důraznosti. Slučovací (sou)větný vztah je tedy zřetelně odstíněn. – Další příklady:

– *Clara seděla vedle své matky a ta jí netrpělivě tiskla ruku, když kněžovo kázání zabíhalo příliš daleko...* (Isabel Allendeová, *Dům duchů*, 1994, str. 7). Čárka před *a* zde není, jde o prosté přiřazení; zájmeno *ten* tu vlastně musí být – kvůli změně podmětu.

– *Příští týden vyhledal vyléčený obchodník pro jistotu opět onoho zubního lékaře, a ten nevěřil svým očím: po zánětu nebylo ani stopy* (Svobodné slovo – Slovo na víkend, 7.7.95, str. 6). Teoreticky by čárka nemusela být ani tady, zájmeno *ten* signalizuje změnu podmětu jako v předcházejícím citátu, ale autor textu zvolil důraznější odstín slučovacího spojení: čárkou před *a* zvýraznil intonační i obsahový předěl mezi oběma větami a položil větší váhu na odkazovací zájmeno *ten*.

– *Praxe je zkrátka v daném čase a místě pouze jedna, a tu uskutečňuje vláda* (LN 12.7.95, *Konec jednoho experimentu*). V tomto případě je druhá věta velmi výrazně čárkou „odsazena“ od první; skoro bychom si to souvětí – slučovací! – ani bez čárky nedovedli představit.

U tohoto typu (ne)kladení čárky před spojkou *a*, jak je zřejmé i z naší škály, hodně záleží na osobním rozhodnutí pisatele: jestliže větné spojení pociťuje jako bezpříznakové, jako prosté, rovnocenné přiřazení vyjadřující pouhou obsahovou sounáležitost, čárku před *a* nenapíše, avšak jestliže chce přidat nějakou modifikující složku, důraz, zvýraznění, naznačit silnější intonační předěl, pak čárku použije.

Kdybych byla pisatelem článku *Vláda odjíždí na dovolenou* v LN 14.7.95, čárku bych před *a* napsala. Posuďte sami:

– *K moři se z vlády chystá jen ministr Lux a také prezident Václav Havel.* x *K moři se z vlády chystá jen ministr Lux, a také prezident Václav Havel.* (Pociťuji potřebu „odsazení“, předělu – aby to nevzbuzovalo dojem, že prezident je „z vlády“, tj. něco jako člen vlády.)

(Sl. 93, LtN č. 30/95)

Čárka před *a přítom*

Sešlo se mi několik různých užití/neužití čárky před spojením *a přítom*:

(1) *Pionýrskou myšlenku, jak můžeme získat příspěvek do stranické pokladny, a přítom se s tím nemusíme nijak tajit, pokazil fakt, že na rozvoj demokracie přispěli i ředitelé podniků patřících z větší části státu* (LN 9.2.95, *Politické strany a angorské kočky*).

(2) *Židům zase vadilo, že si titulní hrdinka (= Sofie v knize W. Styrona Sofina volba) prožije v Osvětimi takové peklo, a přitom není Židovka, což není výchovné* (Magazín MF DNES, č. 24/95, str. 42).

(3) *Oč pikantněji, tajuplněji a zábavněji působí třeba Buňuelova Kráska dne, která se také odehrává v bordelu, vypráví o všelijakých perverzích a přitom za devětadvacet let nezestárla ani o metr* (LN 7.3.95, *Smutek nad Playgirls!*)

(4) *Muž chce, aby ho žena obdivovala a přitom velmi často touží po někom silnějším, než je on sám* (Ivanka Devátá, *Vůně posečené trávy*, 1994, str. 58).

Jen jedině (to poslední) z citovaných užití je nepochybně chybné. U předcházejících případů můžeme o vhodnosti (spíše než o správnosti) užití/neužití čárky diskutovat, naše zdůvodňování však nebude vždy podloženo přísnými a přesnými pravidly. Taková pevná, téměř **bezvýjimečná pravidla** totiž v češtině platí **pouze pro používání dvojice čárek**, tedy pro oboustranné oddělování (ohraničování, vyčleňování) vět vedlejších (závislých) včetně vložených a rovněž výrazů vložených i volně připojených. **Všechny souřadné části však jsou oddělovány čárkou jednodlivou**, a na tu je „naloženo“ tolik různorodých úkolů, že jednoznačných a obecněji platných pravidel je možno vyslovit jen velice málo.

U našich citátů (1) – (3) jde v zásadě o to, zda *a přitom* je víceslovný spojkový výraz slučovací (před tím se čárka nežadá, jde o přiřazení s významovým odstínem současnosti, popř. průvodní okolnosti), nebo jiný než slučovací (čárka před ním je žádoucí, přinejmenším pro odlišení, pro vyjádření té „jinakosti“). Výchozí, slučovací funkci *a přitom* ilustrují současné české mluvnice příklady jako *Psal obyčejnou kancelářskou násadkou a čistil přitom pero o kalhoty. – Mne ten zloděj spoutal a přitom na mne prstem nesáhl.* – Stejnou funkci jako v těchto příkladech z mluvnice, tj. funkci slučovací, bych u spojovacího výrazu *a přitom* přiřkla jen prvnímu z našich výchozích čtyř příkladů, a proto bych čárku, na rozdíl od autora (nebo korektora) textu, nenapsala:

(1) *Pionýrskou myšlenku, jak můžeme získat příspěvek do stranické pokladny a přitom se s tím nemusíme nijak tajit, pokazil fakt, že...* Spojovací výraz *a přitom* si tu do jisté míry zachovává původní časový odstín („a zároveň“). – To však neplatí o citátech (2) a (3). Tam se nám spíše nabízí význam odporovací nebo záporně připouštěcí:

(2) *Židům zase vadilo, že si titulní hrdinka prožije v Osvětimi takové peklo, a přitom („ale přitom“, „i když, ačkoli...“) není Židovka, což není výchovné.* Čárka před *a přitom* je tu tedy na místě. – A z podobných důvodů by měla být přítomna i čárka v citátu (3):

(3) *Oč pikantněji, tajuplněji a zábavněji působí třeba Buňuelova Kráska dne, která se také odehrává v bordelu, vypráví o všelijakých perverzích, a přitom za devětadvacet let nezestárla ani o metr!* Kouzlo nechtěného vyvolané vynechanou čárkou jakoby objasňovalo nezestárnutí filmu tím, že se jeho děj odehrává v bordelu a že vypráví o perverzích.

Čtvrtý citát (z výborně napsané knížky) uvádím jen kvůli jeho instruktivnosti. Chyba tu je zcela triviální: ona proscribovaná absence čárky na konci vedlejší věty. Správně tedy bude:

(4) *Muž chce, aby ho žena obdivovala, a přitom velmi často touží po někom silnějším, než je on sám.* – Právě na tomto případě je zřetelně vidět dosah formálních (formálně syntaktických) pravidel o povinném kladení dvojice čárek. Veškeré snahy o jemnější (sémantické) odstínění souřadných větných vztahů končí v té chvíli, kdy se „vmísí“ vedlejší věta se svým nepominutelným interpunkčním požadavkem. A pokud tomuto imperativu nevyhovíme, dopustíme se chyby, byť by náš text byl jinak (formulačně, stylisticky...) zcela dokonalý.

(Sl. 94, LiN č. 32/95)

Čárka před *a* je nadbytečná

Posuďme – ve věci čárky před *a* – toto souvětí:

– *Přebytky státního rozpočtu, jichž jsme byli svědky za poslední léta, snižují množství peněz v oběhu, a nepřímou omezují nezávislost centrální banky a makroekonomické politiky vůbec* (LN 28.4.95, *České republiky hrozí nebezpečí silné koruny*). Tak jak to v textu stojí a leží, čárka tu nemá opodstatnění – formálně jde o slučovací souvětí vztah. (Připomeňme si příslušnou poučku: čárku klademe mezi souřadně spojené věty, a to jak hlavní, tak i vedlejší, nejsou-li spojeny spojkami *a*, *i*, *nebo*, *ani* s významem prostě slučovacím.) Tedy: *Přebytky... snižují množství peněz v oběhu a nepřímou omezují nezávislost centrální banky a makroekonomické politiky vůbec.* – Jestliže autor cítil, že nejde o prosté přiřazení vět, nýbrž o vztah vysvětlovací, pak to mělo být vyjádřeno explicitně, např. takto: *...snižují množství peněz v oběhu, a nepřímou tak omezují nezávislost centrální banky...*

(Ze sl. 95, LiN č. 34/95)

Čárka a vedlejší věty spojené spojkou *a*

Tento sloupek přináší určitou výjimku: zabývá se jedním typem souvětí, kde se kupodivu příliš nechybuje. (Je však třeba věnovat se i jemu, a to

kvůli lepšímu pochopení těch případných pochybení.) – Jde o závislá souřadná souvětí spojená spojkou *a*, jinak řečeno o souřadná spojení v edlejších vět. Čárka před *a* se tu ze zásady nekládě. V nejpřehlednějších z těchto souvětí se opakuje uvozovací výraz – je stejný v obou větách (např. *že... a že, který... a který* apod.):

– *Řekněme tedy, že něco z Jaromírovy šťastné nálady se přeneslo i na něj a že tentokrát pomohl hochovi do sedla spíše vesele než odevzdaně* (M. Viewegh, *Názory na vraždu*, 1990, str. 18). A tamtéž, na téže stránce:

– *...horší bylo, že pachatele nikdy nedopadli a že v otevřeném hrobě ležela relativně mladá žena...*

Zřídka, ale přece jen se najdou i tací, kdož chybují i v takto jednoduchých případech a čárku uplatní:

– *Souhlasí* (šedesát procent respondentů) *s tím, že se dětské přídatky nebudou vyplácet všem rodinám, a že jejich výše bude záviset na příjmu* (LN 8.7.95, *Souhlas s adresností*). Čárka je tu věru nadbytečná – jde o prosté přiřazení: *Souhlasí s tím, že se dětské přídatky nebudou vyplácet všem rodinám a že jejich výše bude záviset na příjmu*.

Opakování spojovacího výrazu ani větné stavby nebývá ovšem vždy „doslovné“. V následující ukázce je vztažné zájmeno *jejíž*, uvozující první větu souřadného souvětí, střídáno vztažným zájmenem *který* v druhé větě:

– *... přesto jsem však za ním stále vysílal pátravé pohledy, ne tak zcela nepodoben matce, jejíž dítě se navzdory všem varováním zpurně odvážilo do silnějšího proudu a která teď čeká, kdy je bude moci... zachránit.* (Opět M. Viewegh, str. 76, a opět je to napsáno správně, bez čárky.)

Pochybnosti o tom, zda je náležité čárku před *a* neklást, vznikají tehdy, je-li vloženo (závislé) slučovací souvětí postaveno méně symetricky než v předchozích příkladech. (Tím spíše můžeme pochválit pisatele, kteří chybu – čárku – neudělají.) Často bývá například vypuštěn (elidován) druhý uvozovací výraz:

– *„Viditelná temnota“ je významným příspěvkem k hnutí lidí, kteří se rozhodli být šťastni a hned po ránu si začnou mumlat svoje mantry... (Magazín DNES č. 24/95, Humanistické poselství potomka otrokářů).* – Abychom se ujistili o tom, že je správně čárku nepoužít, můžeme si doplnit druhé *který*: *...hnutí lidí, kteří se rozhodli být šťastni a kteří si hned po ránu začnou mumlat...*

– *Jedním ze zásadních argumentů ve prospěch změny přitom je, že dnes už 36% dospělého obyvatelstva České republiky je v důchodovém věku a tento podíl nadále poroste* (LN 26.6.95, *Důchodové pojištění: změna je nutná!*). Druhé *že* si lze snadno doplnit: *... že dnes už 36% ...je v důchodovém věku a že tento podíl nadále poroste.*

– *I předseda sněmovny Uhde se pak přiznal, že zvedl ruku jen tak z legrace a o to více byl poté překvapen výsledkem* (LN 3.7.95, *Taškáři ze sněmovny*). Plná symetrie by byla: *... že zvedl ruku jen tak z legrace a že byl o to více překvapen...*

– *Je jistě štěstí, že příroda vybavuje mláďata dravou chutí do života a v našem případě přidala ještě smysl pro humor, kterým jsme se, byť skrytě, bránili tlaku zvenčí* (Ivanka Devátá, *Vůně posečené trávy*, 1994, str. 202). – Lze tu (v „pozadí“) předpokládat plné znění: *...že příroda vybavuje mláďata dravou chutí do života a že v našem případě přidala...*

Nyní si porovnejme dva citáty:

– *To, že tento problém někdo nesledoval a tudíž se o něm dost nedozvěděl, je problém dotyčné osoby a vůbec to nevyovídá o nepřipravenosti celého tématu* (LN 4.7.95, *Atmosféra ve sněmovně houstne*).

– *Pochopila, že já přišel za ním, a že tudíž nepřináším ani žádné vysvětlení, kde byl celou noc* (M. Viewegh, *Názory na vraždu*, 1990, str. 106).

Na první pohled a při letmém srovnání s předchozími příklady to vypadá tak, jako by ten první citát byl v pořádku a druhý nesprávně. A nastojte, opak je pravdou! Je to proto, že tady už nemáme co dělat se závislými souvětími souřadnými slučovacímí, nýbrž s větami důsledkovými i, uváděnými spojkovým výrazem *a tudíž*. A před tímto spojkovým výrazem se čárka kládě. Takže v pořádku je náš druhý citát, kdežto do prvního musíme tu čárku dodat: *To, že tento problém někdo nesledoval, a tudíž se o něm dost nedozvěděl, je problém dotyčné osoby...* Opakuji: byt jde o závislé souřadné souvětí (= souřadně spojené věty vedlejší), platí pro ně stejné pravidlo (před *a tudíž* se píše čárka), jako kdyby stálo samostatně: *Tento problém někdo nesledoval, a tudíž se o něm dost nedozvěděl.*

A nyní se opět vrátíme k případům, kdy se čárka před *a* v souřadně spojených vedlejších větách klade nenáležitě:

– *Mnoho z vás se přitom pozastavuje nad tím, kde se tu najednou v posledních letech vzalo tolik zlodějů a násilníků, a proč se s tím nic nedělá* (LN 26.7.95, *Dnes odpovídá...*). – V této ukázce máme mezi vedlejšími větami zase poměr slučovacímí, není však už tak zřetelný, jako v citátech uvedených shora: první věta souvětí je uvedena vztažným příslovcem místním *kde*, druhá pak vztažným příslovcem příčinným *proč*. To nicméně nezakládá důvod klást mezi ně spolu se spojkou *a* ještě oddělovací čárku. V samostatném souvětí–dotazu *Kde se tu najednou... vzalo tolik zlodějů a násilníků a proč se s tím nic nedělá?* by asi napsal čárku málokdo. Nenapíšeme ji ani v závislém souvětí *...nad tím, kde se tu najednou... vzalo tolik zlodějů a násilníků a proč se s tím nic nedělá.*

A samozřejmě: opět je po problémech s čárkou před *a*, jestliže se „do

věci“ vloží ještě jiná vedlejší věta – čárka je pak neoddiskutovatelná. A právě v tomto rozvinutějším, složitějším typu souvětí se vyskytuje obrovské množství chyb, tj. těch našich věčných absencí koncové čárky u vedlejších vět.

– Pak jsem maloval obrazy, protože jsem si myslel, že mám talent a protože mě to bavilo (J.M.Simmel, *Divím se, že jsem tak veselý*, 1994, str. 114). **x** ...protože jsem si myslel, že mám talent, a protože mě to bavilo.

– Jejich díla nám také cosi vzkazují: že člověk dokáže víc, než si obvykle myslí a že každému tvorů z rodu *Homo sapiens* jest zanechatí po sobě na tomto světě stopu (Listy Jindřichohradecka – Jihočeské listy, 9.8.95, *Vzka-zy*). **x** ...že člověk dokáže víc, než si obvykle myslí, a že každému tvorů... jest zanechatí po sobě... stopu.

Na závěr jsem si nechala jeden citát s možností dvojího výkladu:

– Je známa spousta případů, kdy byl napaden člověk přímo na ulici a za bílého dne, a nikdo ze spousty přihlížejících nenašel dost odvahy, aby se pokusil zakročit (LN 26.7.95, *Dnes odpovídá...*). V druhé větě závislého souvětí je elipsa druhého *kdy*: ...spousta případů, kdy..., a (*kdy*)... Interpretace použité čárky před a může být dvojí: buď že jde o chybu (jestliže závislé souvětí je slučovací: **x** ...spousta případů, kdy byl napaden člověk přímo na ulici a za bílého dne a (*kdy*) nikdo... nenašel dost odvahy...), nebo že čárka je tu na místě (jestliže mezi větami v závislém souvětí je vztah odporovací a spojka *a* má význam *ale*: ...spousta případů, kdy byl napaden člověk přímo na ulici a za bílého dne, a (*le*) (*kdy*) nikdo... nenašel dost odvahy...). Sama bych se přiklápěla spíše k této druhé interpretaci. (Ze sl. 96, LtN č. 36/95, a ze sl. 95, LtN č. 34/95)

Problémy čárky před spojkou *nebo*

Uvažujeme o (ne)uplatňování čárky před spojkou *nebo* v následujícím citátu (*nebo* je tu celkem pětkrát):

– Věci uložíme do krabic *nebo* pytlů *spolu s* prostředkem proti molům *buď* zakoupeným v drogerii, *nebo* nějakou voňavou látkou z vlastních zdrojů. *Chemikálie by neměly přijít do přímého styku s* tkaninou, *ale* měly by být uloženy *buď* v nějaké malé krabičce *nebo* papíru a pak teprve vloženy do kapsy obleku *nebo* zavěšeny na nit na ramínko, třeba do starší liché ponožky *nebo* punčochy (Týdeník ROZHLAS č. 25/95, *Kolotoč rad a informací*).

Tenhle příklad – radu formulovanou ne zvláště zdařile (což je pro různé návody apod. dost typické) – jsem si vybrala proto, že velmi názorně uvádí téma, kterým se chci zabývat v tomto a několika dalších sloupcích:

(ne)užívání čárky před spojkou *nebo*. *Nebo* je sice „vedeno“ jako základní vylučovací spojka, ale skutečné silné vylučování (disjunkce, ostré protiklady...), u něhož se předepisuje **povinné kladení čárky před spojkou** (např. *Nemohu si vzpomenout, jestli jsem mu tu knihu půjčila, nebo ne.* – *Buď bude o všem rozhodovat jen vedoucí, nebo jdeme od toho*), neznamená jedinou, a ani ne nejčastější funkci této spojky. Jestliže *nebo* vyjadřuje i vztah slabších a ještě slabších protikladů (jde tedy o postupné slábnutí vylučovacího vztahu až k prosté paralelnosti eventuality, čili vlastně k pouhému slučování), postupně se vytrácí i nezbytnost čárky, až dospějeme k oné (už několikrát citované) školské poučce, že **čárka se nepíše před (a, i, ani,) nebo, anebo, či s významem prostě slučovacím**. (Připomínám, že všechno, co se zde říká o *nebo*, se týká rovněž spojek *či* a *anebo*.)

Teď tedy k našemu citátu:

1) *Věci uložíme do krabic nebo pytlů* – to je právě ten případ, kdy má *nebo* význam slučovací, takže se před ním čárka nepíše. Nejde o ostrý protiklad, o vyloučení jedné ze dvou uvedených možností, nýbrž o nabídku dvou eventuality, z nichž si můžeme libovolně vybrat.

2) *Věci uložíme... spolu s prostředkem proti molům buď zakoupeným v drogerii, nebo nějakou voňavou látkou z vlastních zdrojů*. Nejprve si všimneme humorné formulace o *molech zakoupených v drogerii*; přitom si uvědomíme, že vztah nabízených alternativ není zachycen přesně, zdůrazňovací první díl dvojdílné spojky *buď – nebo* není totiž umístěn správně. Protiklad netvoří, jak bychom očekávali na základě první poloviny dané formulace, „prostředek *buď* zakoupený v drogerii, *nebo* o někde jinde“, nýbrž „*buď* prostředek proti molům zakoupený v drogerii, *nebo* o nějaká voňavá látka z vlastních zdrojů“. Uvažujeme-li pak o významové stránce takto upraveného vztahu, zjišťujeme, že ani tady nejde o vzájemně se vylučující možnosti, nýbrž o dva libovolně zaměnitelné jevy, z nichž je možno si vybrat. Stylista dbalý požadavku, aby jeho vážně míněné výtvary nebudily bezděčně smích, se vyhne „kupování molů v drogerii“ a vyjádří se dejme tomu takto: *Věci uložíme do krabic nebo pytlů buď spolu s prostředkem proti molům, který jsme zakoupili v drogerii, nebo s nějakou voňavou látkou z vlastních zdrojů*. A vida: kouzlem nechtěného zcela vymizel i problém s čárkou před *nebo*: protože se před *nebo* octla vložená věta – povinně ohraničená čárkami –, není už o čem diskutovat.

3) *Chemikálie... měly by být uloženy buď v nějaké malé krabičce nebo papíru a pak teprve vloženy do kapsy obleku nebo zavěšeny na nit na ramínko, třeba do starší liché ponožky nebo punčochy*. Tady se opět setkáme s nevhodným umístěním zesilovacího výrazu *buď*; správně měl stát

před slovem uloženy: Chemikálie... měly by být buď uloženy v nějaké malé krabičce nebo papíru... nebo zavěšeny na nit... Pak by celá stavba této složitě věty byla jasnější. Problém s (ne)uplatněním čárky před *nebo* se zúžil právě jen na tento vztah: ...*buď uloženy*...(*,*) *nebo zavěšeny*... Podle pravidla o **povinném psaní čárky ve dvojdílných spojkách** tu čárku před *nebo* napíšeme. Celá ta dlouhatánská věta bude tedy vypadat takto: *Chemikálie... měly by být buď uloženy v nějaké malé krabičce nebo papíru a pak teprve vloženy do kapsy obleku, nebo zavěšeny na nit na ramínko, třeba do starší liché ponožky nebo punčochy.*

(Sl. 97, č. 38/95)

Čárka v souvětích s *buď(to) – (a)nebo*

Vynechávání čárky ve vylučovacích spojeních uvozovaných dvojdílnými spojkami *buď(to) – a(nebo)* je na pováženou – školní výuka většině z nás dost hluboce vstúpila, že se v takových případech píše čárka v ž d y. „Považme“ tedy některá pochybení:

– ...*předseda jihomoravské ODS (...) vyzval Poláška, aby nezdržoval a buď odstoupil z funkce nebo věrohodně vyvrátil obvinění* (LN 22.4.95, *Kompromis na hliněných nohou*). Na štěstí pro pana Poláška se po něm žádá splnění jen jedné z podmínek, nikoli obou – buď odstoupí, nebo se obhájí; význam je výrazně silně vylučovací, jde o neslučitelné, protikladové alternativy. Pro takovéto případy má čeština specifický vyjadřovací prostředek, dvoudílný spojovací výraz *buď(to) – (a)nebo*, s povinnou čárkou před *(a)nebo*. Zesilující *buď* spolu s čárkou před *(a)nebo* signalizuje silné vylučování. Tedy: ...*(aby) buď odstoupil z funkce, nebo věrohodně vyvrátil obvinění*.

A podobně: nikoli *Bylo to jedno z našich oblíbených témat s neselhávajícím výsledkem, buď nám bylo smutno nebo jsme se naštváli* (R. Brautigan, *Expres Tokio–Montana*, 1994, str. 89), nýbrž ...*buď nám bylo smutno, nebo jsme se naštváli*.

Další případ je trochu zkratový: ...*má-li se vyhovět rostoucí poptávce po studiu jenom za státní peníze, znamená to buď přílišnou zátěž státní pokladny nebo zhoršování podmínek výuky* (LN 16.3.1995, *Maďarský katalyzátor*). Ve skutečnosti je to trochu složitější: buď se příliš zatíží státní pokladna – to v případě, že budou peníze státem poskytnuty –, nebo, jestliže poskytnuty nebudou, zhorší se podmínky výuky. (Bez čárky před *nebo* je to ještě zkratovější.)

Občas – zejména v mluveném projevu – se *buď* umístí jinam, než

kam patří. S dvěma doklady takového užití jsme se už setkali v minulém sloupku, takže teď ještě jeden do třetice:

– ...*posluchači, kteří buď jsou z Prahy [,] nebo z okolí...* (ČRo 2, 20.9.95, Dobré jitro). Lépe: ...*posluchači, kteří jsou buď z Prahy, nebo z okolí*. – Nenáležitě umístění zdůrazňovacího *buď* samozřejmě znejasní vztahy ve větě, a může mít vliv i na kladení čárky před *nebo*, či.

V dalších dokladech jako by absence čárky měla jakési věcné opodstatnění – protiklady tu nejsou tak ostré, jde spíše o eventuality položené vedle sebe, popř. o jejich výčet, takže jsou v jistém smyslu slučitelné:

– *Nejjednodušším způsobem to řeší vojenské autoritářské režimy, které své poražené politiky buď strhávají nebo posílají do doživotního vyhnanství* (Karel Kyncl, *Moje Británie*, 1992, str. 45).

– *Vlastní drogu tvoří buď listy nebo květenství, případně kvetoucí nať* (Vratic obecný, *Kalendář Léčivé rostliny* 1995).

Zmíněné věcné opodstatnění pro absenci čárky je ovšem dosti problematické. Jestliže se rozhodneme použít dvoudílný spojovací výraz *buď(to) – (a)nebo*, implikující povinnou čárku před *(a)nebo*, rozhodli jsme se pro vyjádření formou určenou pro silnou disjunkci. Pakliže zůstaneme na polovině cesty a vynecháme čárku, vnášíme do existujícího systému zmatek. Není-li totiž před *(a)nebo* čárka, příkládá se příslušnému spojení význam *slučovací*, nikoli *vylučovací*. Což je v našich příkladech samozřejmě v rozporu s použitím zesilujícího *buď*, tj. první části dvojdílné vylučovací spojky určené k vyjadřování silných protikladů.

Poznámka: Mezi otištěním tohoto sloupku a jeho úpravou pro knižní vydání sloupků vyšla příručka Vladimíra Staňka *Jak psát správně čárky* (Průvodce interpunkcí pro střední školy a veřejnost, 1997), kde jsou vyslovena tato pravidla:

„Jsou-li souřadně spojené věty spojeny dvojitými výrazy *buď – nebo (anebo), buď – či, ať – nebo, ať – či*

a) čárku před druhou spojkou píšeme, vyjadřuje-li vztah neslučitelnosti, tj. uvádí-li dvě nebo více možností, které se vzájemně vylučují (platí-li obsah jedné věty, neplatí obsah druhé);

b) čárku před druhou spojkou nepíšeme, vyjadřuje-li tato dvojitá spojka vztah mezi dvěma i více možnostmi (tj. uvádí-li výčet možností).“

Takovýmto řešením se problém posouvá zcela do obsahové roviny, a tu není vždy snadné rozhodnout, jde-li o vztah mezi eventualitami, nebo o vztah neslučitelnosti. To ostatně potvrzují i některé příklady v citované knížce: *Buď mu posli dopis, nebo mu zatelefonuj* (str. 67): to přece není neslučitelné, nebo snad ano? Bude zřejmě záležet na individuálním rozhodnutí uživatele.

Zároveň se odhlíží od pravidla, zatím nikde výslovně nevyvráceného, o povinném kladení čárky mezi větami uvozovanými dvojdílnou spojkou.

Pokud jde o samotné *bud(to) – (a)nebo*, hlavně bych nabádala, aby se s výrazem *bud(to)*, zvýrazňujícím silnou protikladnost, při eventualitním významu šetřilo. Tato dvoudílná spojka by měla zůstat specializována pro vyjadřování silného vylučování, disjunkce, neslučitelnosti. V současné době se však slůvka *bud'* naopak výrazně nadužívá, a to pochopitelně má své důsledky i pro funkci čárky před *nebo*.

(Srov. též situaci u *ať – nebo/či*, zde na str. 119.)

(Sl. 102, LtN č. 48/95)

Šest hodin trajektem, a nebo 20 minut letadlem?

Tento (i následující) sloupek věnuji novince, která se poměrně rychle zabydluje v mnoha současných textech a má velice nežádoucí důsledky. Ježto se jeden z těch důsledků týká systému kladení čárky ve vylučovacích spojeních, nelze to v našem interpunkčním cyklu pominout. Mám na mysli psaní spojky *anebo* v nenáležité podobě *a nebo*.

Vysvětlení vzniku této „módy“ může být několikero. Některá *a nebo* budí dojem, jako by šlo o špatně napsaný (nepochopený?) speciální spojovací výraz *a/nebo*:

– *Zevně možno užít nálev jako kloktadlo a nebo jako přísadu do posilujících koupelí* (Lípa malolistá, kalendář *Léčivé byliny* 1995). – Tu bylo k dispozici trojí vyjádření: (1) *Nálev možno užít jako kloktadlo a jako přísadu do koupelí*. – (2) *Nálev možno užít jako kloktadlo nebo jako přísadu do koupelí*. – (3) *Nálev možno užít jako kloktadlo a/nebo jako přísadu do koupelí*. – Jako nejpříhodnější (neboť nejvýstižnější) se jeví vyjádření (3), s *a/nebo*. Použito však bylo vyjádření s *a nebo*, které ve srovnání s kýženým *a/nebo* vykazuje – zároveň s hypotetickou ztrátou lomítka – přinejmenším velmi citelnou ztrátu přesnosti. **Specifický podvojný spojovací prostředek *a/nebo*** zcela přesně vyjadřuje příslušné neprotikladné, tzv. eventualitní vztahy ve slabě vylučovacích spojeních: znamená, že v úvahu přichází **jak jedna, tak i druhá možnost, ale též obě dvě zároveň**. Ačkoli je *a/nebo* prostředek velmi výhodný, nacházíme ho spíše jen v odborných textech. Rozhodně bychom ho nemohli nabízet jako prostředek opravný v následujícím případě:

– *Přijdou (prostitutky) na to, že s tím nemůžou a nebo nechtěj přestat...* (Programový týdeník TV DUHA, č. 9/95, *Kačenka pije beton*). Jde tu o podobné pochybení jako v předchozím případě, ale v tomto typu textu by povýtce odborný spojovací výraz *a/nebo* působil věru jako pěst na oko

(...že s tím nemůžou a/nebo nechtěj přestat). Tady si vystačíme s „pouhým“ *anebo*.

A další možné zdroje chybného *a nebo*:

Při výčtech propojených čárkami *a/nebo* spojkami *a, i, nebo...* bývá před posledním členem výčtu spojka *anebo*. Výčty jsou vlastně slučovací spojení; pod vlivem slučovací spojky *a* mohlo tu snad nějak vzniknout ono *a nebo*:

– *Zdaleka nemůžeme vyjmenovat všechny, ale jistě si vzpomenete třeba na pohádku Ať žijí duchové, na televizní inscenaci Medvěd s Janem Werichem v hlavní roli a nebo na téměř kultovní film Zbraně pro Prahu* (Programový týdeník TV DUHA, č. 14/95, *Výstava v Blaníku*). – Vlastně tak stojí vedle sebe dvě spojky téhož (= slučovacího) významu, *a* a *nebo*, na místě spojky jediné, *anebo*.

Následující citát předvede jistou absurdnost tohoto „inovačního“ *a nebo* ještě názorněji – a zároveň se konečně dostaneme k našemu základnímu tématu, tj. ke kladení/nekladení čárky před *anebo*:

– (*Kde ho hledat?*) *Na jednom z mnoha ostrovů souostroví Kyklady, v Egejském moři, šest hodin trajektem z Pirea, a nebo 20 minut letadlem z Athén* (Story, č. 44/95, *Nalezen na konci světa*). Kromě „drobnosti“, že jde o Kyklady a nikoli o Kyklady (a také ovšem že se sluší psát *anebo*, nikoli *a nebo*), máme tu ještě jedno nedopatření, totiž čárku *n a v í c*. **Při výčtu možností** – a výčtem, byť dvoječlenným, vyjádření *šest hodin trajektem anebo 20 minut letadlem* nepochybně je – **se před tzv. vylučovacími spojkami *nebo* a *anebo* čárka nepíše**. Mnohem „nemístněji“, než by působila nadbytečná čárka před *anebo*, se jeví čárka použitá před inkriminovaným *a nebo*, kdyžtě víme, že spojka *a* ve výčtech alternuje právě s čárkou. Takže tu vlastně na místě jednoho výčtového spojovacího prostředku máme rovnou tři: čárku, *a* a *nebo*.

Další radovánky s *a nebo* apod. si už raději necháme na příště.

(Sl. 100, LtN č. 44/95)

A nebo podruhé

Pokračujme v prokazování nevhodnosti výrazu *a nebo*, který se – na místě náležitého *anebo*, tj. důraznější varianty spojky *nebo* – zatím utěšeně šíří po českých tiskovinách a zatemňuje vztahy ve vylučovacích spojeních.

Za další možnou příčinu rozkládání *anebo* na *a* a *nebo* lze považovat analogii (ovšemže mylnou). Čistě náhodná podobnost *a nebo* se spojovacími výrazy (např.) *a proto, a tedy, a přesto* atd. může vyvolávat dojem (ovšemže mylný), že jde o regulérní spojení spojky *a* a spojky *nebo*.

Sledujme tedy zacházení s čárkou před inkriminovaným *a* nebo:

– *Kdykoli chtějí (naši sociální demokraté) něco zpochybnit, dají tomuto spojenci* (tj. odborům) *cosi předžvýkavat, a nebo naopak sami předžvýkávají, co potom jejich spojenec vykřičí někde na náměstí* (LN 17.5.95, *Funkce převodové páky*). – Protože tu jde o skutečné vylučování, čárka by byla i před náležitým *anebo*: ...*dají tomuto spojenci cosi předžvýkavat, anebo naopak sami předžvýkávají*... – Totéž platí (a skrze přítomnost zdůrazňovacího *buď* ještě výrazněji) i o následujícím příkladu:

– *Přechod od komunismu k demokracii a od centrálního plánování k trhu vyžadoval jasné buď, a nebo. Cokoliv mezitím by byl zmetek*... (LN 2.3.95, *Téma pro dnes a zítra*). Tady by se mimochodem lépe než čárka (*buď, anebo*) hodila pomlčka: *Přechod... vyžadoval jasné buď – anebo*.

Zato v dalším dokladu je všechno špatně (před nepatřičným *a* nebo ještě také chybí čárka), zejména právě kvůli onomu zdůrazňovacímu *buď*:

– *Bariéry restrukturalizace průmyslu... jsou buď nevyhnutelnou součástí tržního procesu a nebo doménou jiných ministerstev* (LN 28.4.95, *České republice hrozí nebezpečí silné koruny*). x *Bariéry... jsou buď nevyhnutelnou součástí tržního procesu, anebo doménou jiných ministerstev*.

V následujícím dokladu už je to lepší:

– *Vznikaly zcela zbytečně duální domovy, kam se rodina přesouvala na víkend a prázdniny, aby se tam až na výjimky nudila podobným způsobem jako doma a nebo se předháněla v pracích na zvelebení těchto směšných zámečků* (LN 26.7.95, *Sobectví rodinných domků a ekologie etiky*). Nejprve přimhouříme oko nad tím, že jde o nepravé věty účelové (rodina se přece nepřesouvá na prázdniny proto, aby se tam nudila, to dá rozum!). Pokud jde o nepřítomnost čárky, to je tu v pořádku: nebyla by ani před náležitým *anebo*, protože se tu vedle sebe stavějí (slučují se) dvě neprotikladné alternativy: ...*aby se tam... nudila anebo (aby) se předháněla*...

Rozhodování o čárce před vylučovací spojkou se vůbec nemusí konat u posledního citátu, protože zároveň jde o čárku za vedlejší větou, a ta má být uplatněna povinně (jenže není, takže tu máme opět naši starou známou dvojitou chybu):

– *Snad z obavy, aby neprošvihl termín a nebo si chce u nás v dodržování pranostik šplhnout, plánuje* (srpen) *již na nedělní večer možnost ojedinelých bouřek* (Listy Jindřichohradecka, 11.8.95, *Víkend bude opět tropický*). x *Snad z obavy, aby neprošvihl termín, anebo si chce u nás... šplhnout, plánuje... možnost ojedinelých bouřek*.

Vezmeme-li v potaz doklady z obou sloupků věnovaných plevelnému spojovacímu výrazu *a* nebo, vidíme, že (ne)používání čárky před ním nebývá vedeno logickou úvahou. (Nemůžeme se ovšem divit – logiku postrá-

dá sám tento výraz.) Čím více se však *a* nebo bude těšit přízni našeho tisku, tím více bude, byť nepřímou, naleptávat zásady kladení/nekladení čárky před *anebo* i před *nebo*. (A což když pak analogie povede i k dalším „inovacím“ – v úvahu by přicházela třeba spojka *avšak*... Ale raději to ani nebudu domýšlet!)

(Sl. 101, LtN č. 46/95)

Čárka před vylučovacím tázacím *nebo*, či

Dopřejme si dva citáty z typického reklamního textu, jednoho z těch, kterými dnes a denně přetékají naše schránky a které se jen hemží jazykovými prohršky:

(1) *Chceme, abyste bez jakéhokoli nucení a přesvědčování, sami poznali, zdali věc, kterou Vám nabízíme je pro Vaši domácnost ideální nebo ne.* x *Chceme, abyste bez jakéhokoli nucení a přesvědčování sami poznali, zdali věc, kterou Vám nabízíme, je pro Vaši domácnost ideální, nebo ne.*

(2) *Sami po 14 dnech, kdy budete mít možnost tento strojek vyzkoušet, se rozhodnete, zda si strojek ponecháte a zašlete nám peněžní poukázkou uvedenou částku nebo nám strojek zašlete zpět* (Letáček novojičínského ALARM SERVISU nesoucí mnohoslibný nadpis *Nejserioznější nabídka roku 1995*). x *Sami... se rozhodnete, zda si strojek ponecháte a zašlete nám peněžní poukázkou uvedenou částku, nebo nám strojek zašlete zpět.* – My se zaměříme jen na chybějící čárky před *nebo* (ostatní pochybení pomineme).

Obojí *nebo* v našich citátech je povýtce vylučovací, tedy nejen terminologicky, ale v plném slova smyslu. Uvedené výroky nás nabádají, abychom sami vyzkoušením poznali, zda zasláný strojek je pro nás ideální – v tom případě si ho koupíme; pakliže usoudíme, že ideální není, nejspíše za něj peníze utrácet nebudeme a pošleme ho zpátky. – To jsou vskutku možnosti vzájemně se vylučující. Ponechat si strojek a zaplatit ho je nepochybně **neslučitelné** s jeho vrácením odesilateli. Můžeme to zkráceně vyjádřit vylučovací/rozhazovací otázkou *Koupit, nebo nekoupit?* – Zde všude **se čárka před *nebo* striktně vyžaduje.**

Další příklady:

(3) *O tom, zda úřední autorita má či nemá důvěru občanů, totiž rozhoduje především to, zda se její představitel chová lidsky* (LN 26.7.95, *Krize autority je krizí slušného chování*). x *O tom, zda úřední autorita má, či nemá důvěru občanů, totiž rozhoduje...*

(4) *Schodiště tudíž tonulo v rudozlatém šeru a nájemníci si mohli vybrat, zda si připadají jako věřící v kostele nebo hříšníci v baru* (I. Devátá, *Vůně posečené trávy*, 1994, str. 9). x *...nájemníci si mohli vybrat, zda si*

připadají jako věřící v kostele, nebo hříšníci v baru. – A tamtéž, str. 219:

(5) ...co bych dělala, kdybych měla znovu možnost volby: utrhnout jablko poznání nebo onu chvíli oddálit. x ...možnost volby: utrhnout jablko poznání, nebo onu chvíli oddálit.

(6) ...napadlo mě, co asi udělá, až zavěsí. Naleje si něco tvrdého nebo zavolá nějakou zajímavou osobu a bude jí vyprávět, jak nudný člověk se ze mne stal (R. Brautigan, *Expres Tokio–Montana*, 1994, str. 32)? x Naleje si něco tvrdého, nebo zavolá nějakou zajímavou osobu...?

Všechny uvedené příklady se řadí k velmi výraznému typu vylučování tázacího. Tázání se tu děje většinou prostřednictvím otázek nepřímých, pracujících s dvojicemi spojek *zda(li) – nebo* a *zda – či* a se závaznou čárkou před vylučovacími *nebo*, *či*. Ve hře jsou (v citátech [1] až [4]) spojení *poznat, zdali – nebo* (...abyste poznali, zdali věc...je ideální, nebo ne), *rozhodnout se, zda – nebo* (*Samí... se rozhodnete, zda si strojek ponecháte a zašlete nám... uvedenou částku, nebo nám strojek zašlete zpět*), *rozhodovat o tom, zda – či* (...rozhoduje o tom, zda úřední autorita má, či nemá důvěru občanů), *vybrat si, zda – nebo* (...nájemníci si mohli vybrat, zda si připadají jako věřící v kostele, nebo [jako] hříšníci v baru). – Další způsob nepřímého tázání v našich příkladech jsou „před-připraveny“. U Ivanky Deváté (5) takto: ...co bych dělala, kdybych měla znovu možnost volby: (a následuje ta „neotázková“ otázka *utrhnout jablko poznání, nebo onu chvíli oddálit*. – A u R. Brautigana (6) je přímá rozvažovací otázka sama uvedena otázkou: ...co asi udělá? *Naleje si něco tvrdého, nebo zavolá nějakou zajímavou osobu?*

Tento poslední příklad – Brautiganova přímá otázka – vlastně reprezentuje nejvýraznější typ tázacího vylučování/rozvažování, kterýžto se velmi často uplatňuje (a velmi často též s chybějící čárkou před *nebo/či*) i v roli (novinových) titulků. Formou rozvažovacích otázek titulky představují ve zkratce a suggestivně obsah článku:

- Výjimka, nebo pravidlo?
- Bránit se, nebo usměřňovat?
- Konec, nebo rozkvět?
- Volič, nebo strana?
- Promlčet, či nepromlčet?
- Společně, či odděleně?
- Kapitalismus, nebo krach
- Bezpečnost, nebo svoboda
- Odklad, nebo ústup?
- Důchod, nebo sociální dávka?
- Je to cesta, nebo není?

– Být, či nebýt odborářem?

Občas jsou však psány takto:

– *Národ nebo občan?* x *Národ, nebo občan?*

– *Památka či atrakce?* x *Památka, či atrakce?*

– *Holka nebo kluk?* x *Holka, nebo kluk?*

– *Kamióny nebo milióny* x *Kamióny, nebo milióny*

– *Odbory: Protivník nebo partner?* x *Odbory: Protivník, nebo partner?*

– A ještě v několika dokladech s přesnými údaji:

– *Je obchodní deficit pohromou nebo přijatelnou alternativou* (LN 24.5.95)? x *Je obchodní deficit pohromou, nebo přijatelnou alternativou?*

– *Frajer v rozpacích nebo životní praktik* (Programový týdeník DUHA, č. 13/95)? x *Frajer v rozpacích, nebo životní praktik?*

– *Hranice nebo svorník* (Svobodné slovo 30.10.93)? x *Hranice, nebo svorník?*

– *Referendum: prohloubení či selhání demokracie* (LN 25. 10.94)? x *Referendum: prohloubení, či selhání demokracie?*

První skupina citovaných titulků je náležitě psána s čárkou před spojkami *nebo* a *či*, v druhé skupině čárka chybí. V této druhé skupině titulků je rozpor mezi formou a obsahem. Zopakujme si to: V obou skupinách jde o obsahově i vylučovací vztah, kdy jsou proti sobě postaveny dvě možnosti (eventuality), z nichž přichází v úvahu buď jedna, nebo druhá, nikoli obě zároveň. Forma vylučovacího spojení, jak už jsme si několikrát připomněli, má povinné psaní čárky. Čárka se naopak nepíše ve spojení slučovacím, kdy se přiřazují, kladou dvě možnosti vedle sebe, nikoli proti sobě. Ale to není náš případ: v titulcích zpravidla bývají „protipoložené“ eventuality.

Bylo by zajímavé slyšet, jak by autoři své chybně napsané vylučovací otázky přečetli: Buď tak, jako by tam čárka byla, jak to odpovídá obsahu, tedy s odražením a velmi výraznou intonací, nebo – v rozporu s obsahem – „bez čárky“, ale byla by to patrně intonace spíše rozpačitá, až školácky neumělá, jako když se prvňáčci nebo druháci učí číst otázky. Zkuste si to! (Sl. 8, LtN č. 19/92, a sl. 98, LtN č. 40/95)

Čárka před *nebo* v důsledkově vylučovacích souvětích

Čárka před spojkou *nebo* se povinně píše i v dalším typu vylučovacích spojení, ve velmi vyhraněných – tzv. důsledkově vylučovacích – souvětích typu *Přestaň zlobit, nebo budeš bit!* – *Měli byste si pospíšet, nebo to nestihnete*. Spojka *nebo* tu vyjadřuje silnou disjunkci (proto musí být před *nebo* čárka); staví proti sobě (v první větě souvětí) výzvu,

příkaz, zákaz apod., a (v druhé větě) důsledek toho, kdyby tato výzva atd. nebyla respektována. Jinak řečeno: v těchto souvětích jde o to, že se buď skutečně nutný nebo žádoucí děj první věty, *anebo* (/jinak) nastane (nežádoucí, nevídaný) děj věty druhé. Jako celek představují důsledkově vylučovací souvětí varování či výhrůžku. – Uplatnění čárky tu má oporu i v mluvené podobě – těžko takováto souvětí vyřkneme jedním dechem, bez alespoň nepatrného přerušení, pauzičky, klesnutí hlasem... Proto bychom v těchto velmi výrazných „varovných nebo výhrůžných“ souvětích, typických pro živý dialog a hojně využívaných i v jeho literárním ztvárnění, vynechávání čárky před *nebo* skoro ani neočekávali – ale přece se vyskytne. Hned tři doklady jsem si vypsala z knihy E. Hudečkové *Bratříček Golem*, 1993:

– *Nepokřikujte na nás nebo vás obviním z maření mimořádného výkonu služby* (str. 46)! x *Nepokřikujte na nás, nebo vás obviním...*

– *Musíš být opatrný nebo zase někde nějakou slízneš* (str. 74)! x *Musíš být opatrný, nebo zase někde nějakou slízneš!*

– *Já jsem ti řekla, aby sis odpustil tyhle předpotopní manýry nebo ti vylámu všechny zuby a udělám z tebe žízalu* (str. 34)! x *Já jsem ti řekla, aby sis odpustil tyhle předpotopní manýry, nebo ti vylámu všechny zuby...* V tomto případě máme opět naši důvěrně známou *d v o j i t o u* chybu: absence čárky před spojkou je zároveň absencí koncové čárky u vedlejší věty.

Tentokrát mohu přičinit navíc zvláštní způsob opravy chyb: použiji citace téhož typu souvětí z další, v jiném nakladatelství vydané knížky téže autorky (E. Hudečková, *O ztracené lásce*, 1995), kde příslušná čárka bývá na svém místě.

– „*Tak mi pomoz, nebo pojdu jako pes!*“ vykřikl *zoufale* (str. 89).

– „*Vraťte to, nebo nás kletba nemine!*“ křičel *Janek* (str. 91).

– *Koukej vypadnout a neodvažuj se nám přijít do cesty, nebo tě zakousnem jako hraboše* (str. 150)!

Na místě spojky *nebo* bývá v důsledkově vylučovacích souvětích i spojovací výraz *jinak* (popř. knižní *sice* nebo *sic*.) Před těmito výrazy však asi čárku nevynechá nikdo – alespoň jsem se s takovou chybou ještě nesetkala. Zakončíme tedy pěkným dokladem opět z knížky E. Hudečkové *O ztracené lásce* (str. 114):

– *Člověk musí jít pořád za sluncem, jinak se ztratí ve tmě a zabloudí!* (Sl. 99, LtN č. 42/95)

Čárka před *nebo* ve stupňovacích apod. souvětích

Postavme vedle sebe opačná řešení téhož problému, tj. umístění, či neumístění čárky před spojkami *nebo*, či, v současných textech. Náležitě jsou řešeny varianty sub (2).

(1) *Proč nemůžeme či dokonce nemáme soudit* (LtN č. 27/95, Přítomnost, *Doba je doba je doba ...*)? x *Proč nemůžeme, či dokonce nemáme soudit?*

(2a) *...vzájemný obchod nebudou zprostředkovávat banky vídeňské, německé, či dokonce zámořské, ale banky naše* (LN 8. 6.95, *Spadla klec*).

(2b) *Za fasádami takzvaných normálních jedinců se totiž často skrývají větší deviace než u lidí, kteří navenek provokují svou odlišností, nebo jsou dokonce považováni za nenormální...* (LN 23.11.95, *Hledání na jevišti i v zákulisí*).

Spojky *nebo*, či se ve spojení s výrazem *dokonce* chovají stejně jako spojka *a*: **vyjadřují stupňování** (tedy nikoli slučování), **a proto se před nimi píše čárka**. Takže citát (1) upravíme takto: *Proč nemůžeme, či dokonce nemáme soudit?*

Podobně to je i se spojeními *nebo*, či + *a*(le)spoň: mají specifický význam **omezovací, a tudíž si žádají čárku**. Srov. příklady:

(1a) *Zbýval už jen Reinhold Gontard, který na druhém konci sklepa spal nebo se tak aspoň tvářil* (J.M.Simmel, *Divím se, že jsem tak veselý*, 1994, str. 101). x *Zbýval už jen Reinhold Gontard, který na druhém konci sklepa spal, nebo se tak aspoň tvářil*.

(1b) *Moje žena čekala v autě a pravděpodobně znovu zvažovala své rozhodnutí vzít si mě nebo se na to alespoň začala dívat trochu jinak* (R. Brautigan, *Expres Tokio–Montana*, 1994, str. 101). x *Moje žena... pravděpodobně znovu zvažovala své rozhodnutí vzít si mě, nebo se na to alespoň začala dívat trochu jinak*.

(2) *Záleží na zadavatelích, nakolik jsou kulturní, nebo alespoň informovaní* (Práce 7.10.95, *O Státě Gebauer s jeho prezidentem*).

Další specifická spojení *nebo/či lépe, nebo/či přesněji, nebo/či spíše, nebo/či raději, nebo/či vlastně* apod. mají význam **opravný (rektifikační), pročez rovněž vyžadují čárku**.

– *Šaty jsem měl ještě na sobě nebo přesněji, šaty měly pod sebou mě* (R. Brautigan, str. 84). x *Šaty jsem měl ještě na sobě, nebo přesněji, šaty měly pod sebou mě*.

Velmi oblíbený je **dvojdílný spojkový výraz *ať* (už/již) – nebo/či**. Jako takový (tj. dvojdílný) **vyžaduje ovšem přítomnost (oddělující) čárky**. (Srov. však poznámku ke dvojdílným spojkám *bud'(to) – (a)nebo* zde na str. 111.)

– *Mrtvý je mrtvým navždy a nikdy nevstane, ať byl uveden do bezživotí právem či neprávem* (LN 29.11.95, *Pohádka o zločinu a trestu*). – x ...*ať byl uveden do bezživotí právem, či neprávem.*

– *Pozornými čtenáři a komentátory celého rukopisu byli i nakladatelští recenzenti. I jim patří mé poděkování, ať již jejich připomínky byly spíše technického nebo meritorního rázu* (Z. Starý, *Ve jménu funkce a intervence*, 1995, str. 6). Jest litovati, že těch připomínek „spíše technického rázu“ nebylo více – mám tím na mysli, že v zajímavé knížce bohužel zůstalo poměrně dosti (spíše korektorských) nedopatření. V našem případě má pak absence čárky dost nepříjemný důsledek: je na úkor přesnosti výroku, ohlazuje ostrý protiklad mezi „spíše technickým“ a „meritorním“.

Autentické příklady náležitosti užití čárky uvádím ve větším množství, jsou myslím velmi instruktivní:

– *Ať již je život posvátný, anebo ne (já se domnívám, že posvátno představuje), jeden zásadní aspekt života je věcí konvence – aspekt ukončení (i počátku) života* (LN 7.4.95, *Euthanasie jako liberální problém*).

– *Vybrat nejlepší z možných špatných řešení je vždy téměř nemožné. Ať už s referendem, či bez něj* (LN 3.11.95, *Referendum*).

– *To je můj věčný sen – nekazit místa, která jsou pěkná ať už sama od sebe, nebo lidským přičiněním, a vylepšovat místa, která jsou nezajímavá* (Práce 7.10.95, *O Státě Gebauer s jeho prezidentem*).

– *Politik, ať už třeba Grebeníček, či Sládek, může říkat a psát, co chce, dokonce i antisemité mají u nás na různých ustláno* (LN 20.7.95, *Musí se opozice uchýlovat ke lži, chce-li říci pravdu?*).

(Sl. 103, LtN č. 50/95)

Nadbytečná versus nezbytná čárka před *nebo*, či

Dosud jsme sledovali především v y n e c h á v á n í povinné čárky před *nebo* (*anebo*), či; zbývají tedy ještě – na druhé straně spektra – případy, kdy je čárka naopak n a d b y t e č n á .

– *Nemocný by měl vědět, kde je jeho „anginózní práh“... Při výskytu takových bolestí, nebo silné dušnosti ví, že má činnost přerušit. (...) ...stačí, když bude stále s sebou nosit v lékovce nitroglycerin, nebo Nitro Mack či Iso Mac, acylpyrin (aspirin) nějaký betablokátor, například Trimepranol a nějaké sedativum – Diazepam nebo Rohypnol, proti bolesti například Tramal* (Svobodné slovo 7.7.95, *Základem je prevence*). – V tomto citátu jsou tři exempláře *nebo* s totožným s l u č o v a c í m (eventualitním, výčtovým) významem; před dvěma z nich jsou nadbytečné čárky (správně to bude *Při výskytu takových bolestí nebo silné dušnosti...*; nitroglyce-

rin nebo Nitro Mack či Iso Mac), jeden je náležitě bez čárky (*Diazepam nebo Rohypnol*). V téměř úryvku také dvě čárky postrádáme... Pisatel prostě „máznul“ čárky, kam ho napadlo; strefil se jedinkrát, něco může být i tisková chyba. Takovému zmate(č)né členění však značně snižuje působivost textu.

V dalších dokladech už je jen po jedné přebytečné čáře:

– *Ne, nejedná se o divokou kachnu, nebo nepovedený vtíp* (LN 16.3.95, *Slovenská vláda bojkotuje tisk*). x *Ne, nejedná se o divokou kachnu nebo nepovedený vtíp.*

– *Zevně má (řepík lékařský) uplatnění jako kloktadlo při zánětlivých stavech v dutině ústní, nebo se užívá ve formě obkladů a koupelí při kožních onemocněních* (Kalendář *Léčivé byliny* 1995). x ...*má uplatnění... v dutině ústní nebo se užívá ve formě obkladů...*

– *Nikdo si do této doby, kdy vychází jedna herecká biografie, či autobiografie za druhou, nevzpomněl a v knižní podobě nezachytil život... Dany Medřické* (RING č. 16/95, *Nechci zapomenout*). x ...*vychází jedna herecká biografie či autobiografie za druhou...*

– *Miroslav Horníček je i osobitý vypravěč, divadelní autor a spisovatel, rád fotografuje, maluje, či dělá koláže...* (Magazín MF DNES č. 43/95, str. 57). x ...*rád fotografuje, maluje či dělá koláže...*

Ve střední části spektra jsou případy přechodné, kdy spojky *nebo*, či sice vyjadřují vztah mezi neprotikladnými alternativami, takže čárku neočekáváme, ale pokud se vyskytne, lze většinou její použití – a tudíž i přijatelnost – zdůvodnit.

– ...*potřebná suma musí být opatřena z vnitřních zdrojů ministerstva. Neobejde se to ale bez zrušení, anebo radikální redukce desítek zbytných zařízení s minimálním přínosem pro obranu státu* (LN 2.3.95, *Ministerstvo obrany se chystá k odtučňovací proceduře*). Tady jako by byl implikován nějaký omezovací výraz (...*bez zrušení, anebo [alespoň bez] radikální redukce...*), a pro takové významy (ne prostě slučovací) se už čárka před *nebo*, či předpokládá.

A podobně:

– *Zde se nabízí uvažovat o jednoduchém řešení. Radikálně snížit daň z kapitálových výnosů, nebo ji zrušit vůbec* (LN 9.6.95, *Akcie a daňové triky*). Vyrozumíváme tu význam stupňovací (...*snížit daň...*, *nebo ji [dokonce] zrušit vůbec*), čárka je tedy na místě.

Přechodnost těchto případů si můžeme ověřit na výroku shodného smyslu (srov. *nebo ji zrušit vůbec ~ nebo se úplně zlomit*), avšak napsaném bez čárky:

– *Nepatřím však k ženám, které, aby si muže takzvaně udržely, jsou*

ochotny své názory změnit nebo se úplně zlomit (Story č. 48/95, *Lepší Bohnice než hřbitov*).

Další důvody pro uplatnění čárky před spojkami *nebo*, *či* i ve slučovací významu bývají *stylistické*; zejména je to snaha o větší přehlednost a srozumitelnost textu (výraznější rozčlenění, významové „odsazení“ apod.).

– *Uzavřete-li smlouvu o stavebním spoření u Českomoravské stavební spořitelny, a.s., ještě do konce roku, budete zařazeni do závěrečného ročního slosování a můžete vyhrát milion, double a další zajímavé ceny, anebo rodinný dům od firmy Sedlčanský BIOS, s.r.o.* (Reklamní text ČMSS na složenkách pražského sdruženého inkasa, 1994). Jde tu sice o výčet záporných eventualit, ale jeho poslední součást je trochu odlišného rázu, takže její „odsazení“ pomocí čárky je zcela na místě.

Ještě mohou uvést alespoň jednu situaci, kdy je čárka před *nebo* přímo žádoucí, byť zde opět máme význam eventuality, neprotikladový:

– *Vodu vysušte vysavačem s vodním režimem nebo hadrem* (Návod k použití čisticího prostředku *Power off*, AMWAY Corp. 1995). Jistěže to neznamena, že máme vysušit vodu *vysavačem s hadrem*, to by to asi dopadlo! Případná úprava obrácením pořadí (*Vodu vysušte hadrem nebo vysavačem s vodním režimem*) by příliš nepomohla – *hadr nebo vysavač s vodním režimem* asi také nebude to pravé. Nedorozumění v obou případech spolehlivě odstraní čárka před *nebo*: *Vodu vysušte vysavačem s vodním režimem, nebo hadrem.* – *Vodu vysušte hadrem, nebo vysavačem s vodním režimem.* K užití čárky (s funkcí oddělující) nás tu nutí hrozící dvojznačnost.

Tečkou za úvahami o čárce před *nebo*, *či* budiž citát s úsměvným vyzněním, který nám připomene známou povinnost klást čárku vždy, když před spojkou končí vedlejší věta. Citát je z naší osvědčené zásobárny bezděčně humorného chybování, z českého překladu knížky R. Brautigana *Expres Tokio–Montana*, 1994, str. 166):

– *Nevím, k čemu tam* (sušené kachní zobáky a kuřecí pařáty) *jsou, možná pro nějakou speciální čínskou hostinu, konanou jednou za století nebo třeba jen do obyčejné polévky.*

(Sl. 104, LiN č. 51/96)

3. ČÁRKA VE VĚTĚ JEDNODUCHÉ

Dvojice čárek a tzv. volný přístavek

Na jedné pedagogické fakultě dostali budoucí češtináři zadání doplnit chybějící čárky/čárku – mimo jiné v tomto souvětí:

– *Všichni běloši i domorodci s napětím čekali jak spor dopadne.* Čárku před *jak* (tj. před vedlejší větu) dodal každý, zato nad (ne)doplněnými čárkami v hlavní větě *Všichni běloši i domorodci s napětím čekali* vznikla zajímavá debata. Pedagog předpokládal řešení *Všichni, běloši i domorodci, s napětím čekali...*, tedy dosazení dvojice čárek ohraničujících tzv. volný přístavek. Několik studentů však obhajovalo „nepřístavkovou“ variantu – podobu bez čárek (*Všichni běloši i domorodci s napětím čekali...*), a vyskytl se i další, odlišný volný přístavek: *Všichni běloši, i domorodci, s napětím čekali...*

Souvětí bylo zadáno bez kontextu a řešitelé si jeho obsah vyložili různě. Svá pojetí dokázali obhájit, takže to nakonec měli všichni dobře, ať čárky uplatnili, či neuplatnili. Nejvěrohodnější řešení (vzhledem k běžnému chápání slov *běloch* a *domorodec*) je zjevně to první: *Všichni, běloši i domorodci, s napětím čekali...* Volný přístavek *běloši i domorodci* podává (úplný, a to dvojčlenný) výčet zúčastněných, kteří byli úhrnně označeni výrazem *všichni*; jednu skupinu tvoří běloši, druhou domorodci neběloši.

Druhé řešení – *Všichni běloši i domorodci s napětím čekali...* – má odlišný smysl. Výraz *všichni* se vztahuje k zúčastněným bělochům a domorodcům a nezahrnuje případné další (přítomné) osoby.

Poněkud za vlasy přitážené je třetí řešení (*Všichni běloši, i domorodci, s napětím čekali...*), avšak vyloučit je nelze. Souhrnným pojmem jsou *všichni běloši* a jeho zdůrazněnou, „vypíchnutou“ složkou pak *i domorodci* (rozumí se taktéž běloši).

Budiž zdůrazněno, že studenti v obou případech volného přístavku náležitě uplatnili dvojici čárek. Ne tak vždy činí naše publicistika – často jednu (obvykle tu druhou, koncovou) ze dvou povinných čárek vynechává:

– *Křížíkova fontána, hlavní aktér nadcházejícího pohádkového reje tiše odpočívá* (Český deník 24.7.92, *Fontána*). x *Křížíkova fontána, hlavní aktér pohádkového reje, tiše odpočívá.*

Volky nevolky se tak „daří“ i dvojznačnosti:

– *Japonští výrobci, Toshiba a Sony se dohodli na standardu nového digitálního videodisku...* (LN 16.12.95, *Standard ano, jméno zatím ne*). Nejlépe by tu bývalo bylo neuplatnit čárku vůbec: *Japonští výrobci Toshiba a Sony se dohodli na standardu...* Jestliže mělo jít o vysvětlující volný